

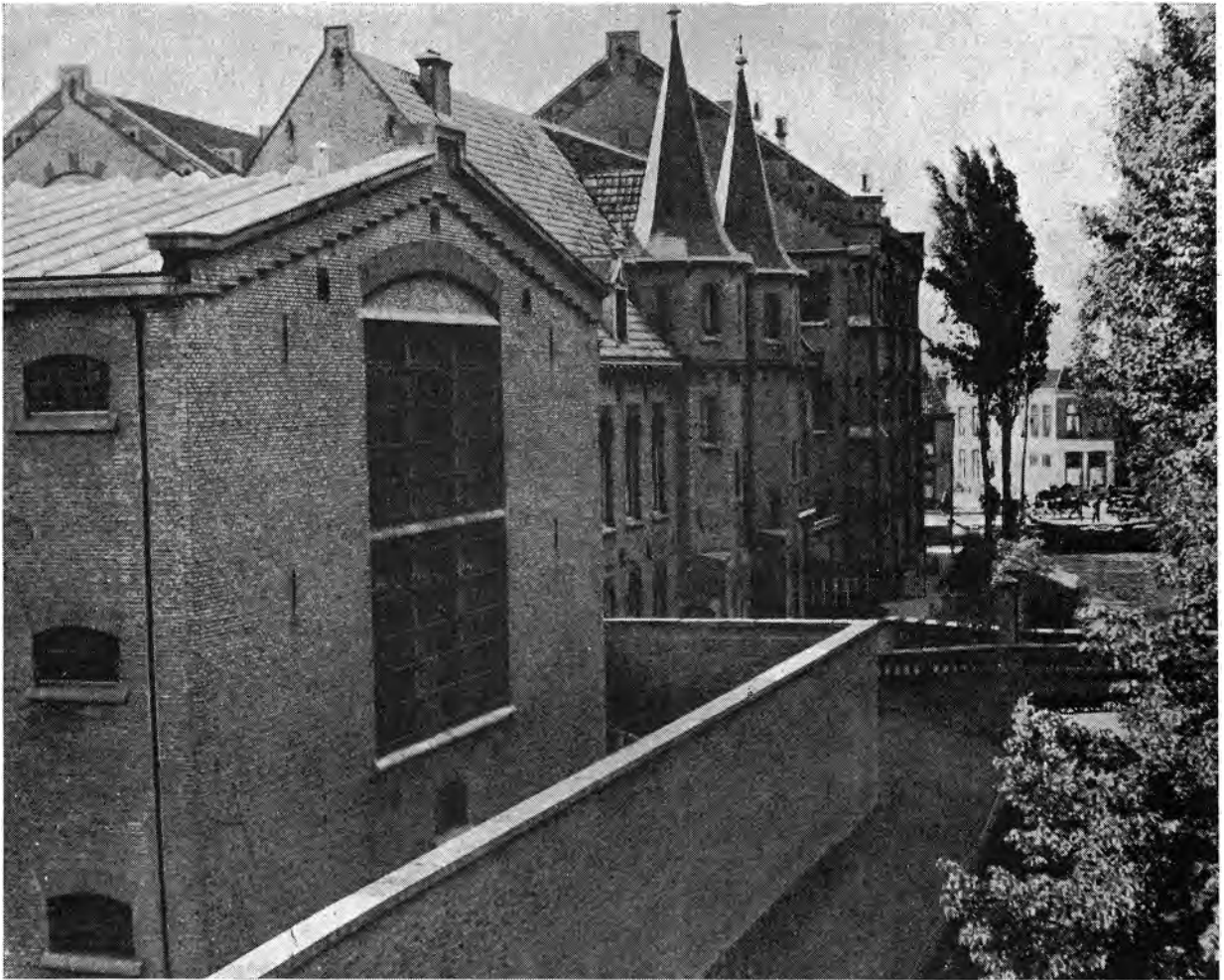
ken. Bij de executie van Van Arkel, de verrader van het Stichtingsbestuur in Amsterdam, gaf men het slachtoffer een kopje thee met een tabletje cyaankali. Maar toen het tabletje zich niet bleek te hebben opgelost, moest wel tot de dood door de kogel worden besloten. En ook in bijna alle andere gevallen is deze wijze van executie toegepast, die meestal door de illegale werker slechts na een verschrikkelijke spanning en in vele gevallen slechts met een gebed op de lippen kon worden verricht. Welke geestelijke gevolgen een liquidatie soms voor de KP'er had, is in de paragrafen over zijn leefwijze en karaktervorming reeds met enkele voorbeelden aangetoond.

Evenzeer als voor de talloze keren, dat zij hun leven op het spel hebben gezet voor de zaak van de vrijheid, moeten wij naar onze mening „onze jongens” dankbaar blijven, dat zij de geestkracht hebben kunnen opbrengen om dit lugubere, maar in de verzetsstrijd noodzakelijke werk te verrichten, en tevens, dat zij het hebben gedaan op de hierboven omschreven, in op een uitzondering na alle gevallen volkomen verantwoorde manier, waarvan de illegaliteit te allen tijde rekenschap zal kunnen afleggen.

10. ARRESTATIES

Met zijn intrede in het verzetswerk stelde iedere illegale werker zich bewust bloot aan de mogelijkheid van arrestatie. In het begin was die mogelijkheid gering en hield hij er weinig rekening mee; hij wist precies waar en waardoor hij gevaar zou kunnen lopen en kon maatregelen nemen ter beveiliging. Maar naarmate zijn werk zich uitbreidde, zijn medewerkers en zijn contacten vermeerderden en de SD meer ingeschoten raakte in de bestrijding van het verzetswerk, vermenigvuldigde zich ook het gevaar. Eindelijk konden de meeste illegale werkers niet meer met zekerheid berekenen, waar en wanneer zij een kans zouden maken in handen van de vijand te vallen. Ze waren nergens geheel veilig, elk uur kon voor hen het laatste in vrijheid zijn. Ze konden verraden worden, doordat onder hun medewerkers een provocateur zou schuilen; hun naam en adres kon genoemd worden bij verhoor door een gevangen genomen medewerker; er kon ergens een aantekening gevonden worden over een bijeenkomst, waar zij heen moesten; zij konden bij een controle op hun papieren in de val lopen; zij konden aanbellen op een door de SD bezet adres; er kon een overval of een huiszoeking komen in het huis, waar zij zich bevonden. Gevaarlijk was ook het „schoonmaken” van huizen van zojuist gearresteerde medewerkers. Zo werd Emiel (Willij F. Andriessen †) van de KP-De Margriet gearresteerd toen hij te lang bleef zoeken in het huis van zijn vrienden, die bij een wapentransport waren aangehouden en ingerekend.

En er waren nog veel meer mogelijkheden. Niemand, die zich 's morgens op weg begaf, kon vooruit zeggen, of hij 's avonds terug zou keren. Niemand, die zich 's avonds ter ruste begaf, wist zeker, dat hij 's morgens in vrijheid ontwaken zou. En alleen de Bijbelse belofte, dat hun geen haar gekrenkt zou worden zonder Gods wil, stelde velen in staat om rustig door te gaan met hun werk. Er is bijna geen voorbeeld aan te halen van een illegaal werker, die zich, omdat het te gevaarlijk werd, terugtrok uit het verzetswerk. Regel was, dat iedere vrijheidsstrijder doorging met zijn werk, al vielen ook links en rechts van hem de slachtoffers. Het ligt voor de hand, dat iedere illegale werker zich bezon op zijn houding, wanneer ook voor hem het donkere uur gekomen zou zijn, dat de vijand zou trachten de hand op hem te leggen. Weinigen gingen slapen, zonder vooraf de weg, die bij een overval open zou blijven voor ontvluchting, bestudeerd te hebben of zich nog eens goed bewust te maken, hoe hij de schuilplaats moest bereiken. Ieder had zich ook bezonnen op zijn houding bij arrestatie of verhoor; of hij zich verweren zou of zich zonder weerstand zou laten meevoeren; of hij trachten zou te ontvluchten; waar hij de verboden papieren zou laten, die

De voorzijde van de gevangenis te Leeuwarden. Men ziet de brug waarover de KP-Friesland bij de overval de gevangenis bereikte. (Zie I, pag. 445 e.v.)

hij bij zich droeg; of hij zou kunnen zwijgen, als de beruchte verhoormethoden op hem zouden worden toegepast. Er werden afspraken gemaakt: bij verhoor alle schuld werpen op deze of die medewerker, die dan altijd goed ondergedoken of reeds gevallen moest zijn; zo lang zwijgen, tot men zeker wist, dat alle medewerkers gewaarschuwd of in veiligheid konden wezen. De tijdslimiet was dikwijls 24 uur.

Onder de Trouw-medewerkers heeft zelfs in de zomer van '44 een gestencilde lijst van raadgevingen gecirculeerd, opgesteld door één der vrienden, die na zijn arrestatie door zijn list bij de ondervraging als onschuldig was vrijgelaten, en aangevende hoe men zich volgens hem bij een eventueel verhoor het best gedragen kon.

Er zijn interessante gevallen aan te halen, hoe sommige illegale werkers nog op het nippertje aan een arrestatie ontsnapten, dikwijls door zeer doortastend en koelbloedig optreden. Zo vervoegde zich eens een KP'er uit de Soester ploeg op een adres waar twee SD'ers hadden postgevat. Er waren reeds enkele gevangenen gemaakt, die binnenshuis onder bewaking waren gesteld. De KP'er liep het huis om en de keuken in en kwam daar één der SD'ers tegen, die hem gelastte de handen omhoog te steken. In plaats daarvan wierp hij zich op de betreffende man, waarna een hevige worsteling ontstond. Beide mannen rolden over elkaar tot buiten het huis. Tijdens de worsteling verscheen de tweede SD'er aan de voordeur. Hij zag het gevecht een ogenblik aan, maar durfde niet te schieten,

uit vrees zijn collega te zullen raken. Van die gelegenheid maakte de KP'er gebruik om, toen hij een ogenblik z'n hand vrij had, een schot op de SD'er in de deur te lossen. Het schot trof doel; de man zakte ineen. De vechtende SD'er schrok van dit schot zodanig, dat hij een ogenblik z'n volle aandacht verloor, welke gelegenheid de KP'er benutte om ook hem een genadeschot te geven.

Een ander voorbeeld is van Hendrik (Dirk de Ruiter †), een zoon uit een eenvoudig Drents gezin. Hendrik werd in November '42 ontslagen bij de Marechaussee, omdat hij bij de bewaking van geïnterneerde Joden in het kamp Westerbork deze mensen aan levensmiddelen had geholpen. In Febr. '43 kreeg hij een aanstelling als ambtenaar van het DK te Stadskanaal. Van die tijd af plaatste hij vele onderduikers, voorzag hen van bonkaarten, PB's enz., verspreidde illegale lectuur en deed waardevolle koeriersdiensten voor één der Groningse LO-leiders. Hij liet een copie maken van de sleutel van het distributiekantoor en bereidde een overval voor op een postauto, waarmee de bonkaarten werden vervoerd. In April '44 moest hij onderduiken i.v.m. tewerkstelling in Duitsland. Hij vond een duikadres in Musselkanaal bij een medewerker van Je Maintiendrai. Door het oprollen van deze organisatie in Drente, werden verschillende medewerkers gearresteerd. Zo ook de gastheer van Hendrik. In de nacht van 16 Juni '44 deed de landwacht een inval en huiszoeking. Ook de onderduiker werd gevonden en door een der landwachters herkend als de ambtenaar van het DK. Toen hij gefouilleerd zou worden, schoot hij de landwachtcommandant neer, sprong door een raam en ontvluchtte. De gehele landwacht uit de provincie begon een drijfjacht, maar men vond hem niet. In de nacht van 13 Juli '44 werd hij echter door een kleine oorzaak ontdekt. Hij bevond zich op een boerderij te Onstwedde, toen de landwacht daar een radio kwam zoeken. Om huiszoeking te voorkomen kwam de boer direct met zijn radio te voorschijn. De landwachters deden echter toch huiszoeking. Ze vonden een gesloten kast en wilden die openbreken. Hendrik sprong hieruit te voorschijn en schoot de beruchte landwachter Hekman neer, gooide een stoel door de ruiten en sprong er snel achteraan. Hierbij struikelde hij helaas over een hoop ijzer. Eén der overige landwachters loste een schot hagel en trof hem op korte afstand in de rug. Hendrik sleepte zich nog enkele kilometers voort naar een adres in Horsten. Uitgeput door bloedverlies overleed hij daar echter in de armen van zijn gastheer.

Vele zijn de voorbeelden, dat bij contrôle en fouillering door de SD juist die jaszak vergeten werd, waarin zich geheime papieren bevonden. En alle koeriers en koeriersters, die dag aan dag met bezwarend materiaal op stap waren, kunnen verhalen doen, waarin ze door een of ander gelukkig toeval aan arrestatie ontsnapten. Zo gebeurde het op de route Amersfoort - Zwolle, dat een koerier in de coupé zat met een paar pakken kranten en slechts één mede-passagier. Hij had de pakken onder de bank tegenover hem gedeponneerd, maar toen er contrôle kwam, werden ze meteen ontdekt en de medereiziger verklaarde desgevraagd, dat ze van zijn overbuurman waren. „Wat zit er in?” vroeg de controleur. En de koerier, totaal in de war, meende het best maar te kunnen bekennen en antwoordde: „Illegale bladen”. „Maak eens open”, klonk het bevel. De koerier gehoorzaamde, met trillende vingers. Misschien had de controleur het „vreemde woord” niet begrepen, misschien was hij toevallig een „goeie”. Hij wierp een blik op de kranten en verklaarde: „Ik heb het gezien, pak maar weer in,” waarna hij zich omdraaide. De koerier kwam langzaam weer tot zichzelf, stak een sigaret op om te weten dat hij niet droomde, en dacht vermoedelijk, dat het ook anders had kunnen zijn!

Een andere koerier, die op het station met 150 exemplaren „Trouw” werd aangehouden, antwoordde, toen de Duitse controleur hem vroeg: „Was ist das?” — en hij weet nog niet, waarom hem juist dat woord uit de mond rolde —: „Wurst!” — „Ach so!” lachte de mof en hij liet de koerier ongehinderd passeren.

Zoals deze mensen het geluk mee hadden, zo hadden anderen het tegen. Zo bv. die predikant, die gearresteerd werd, omdat men bij hem een bundeltje radio-toespraken van Pater Henri de Greeve uit het jaar '39 vond, getiteld: „Zaterdagavondskwart over acht”, wat naar het oordeel van de listige landwacht niet anders kon zijn dan een serie gebundelde Radio-Oranje-toespraken.

Zo ook Bertus (Leendert M. Valstar †), Toplid der LKP, toen hij in de gevangenis aan het Haagse Veer te Rotterdam zat, die, terwijl buiten zijn weten zijn bevrijding door de KP werd voorbereid, een stuk van zijn gebit inslikte om naar een ziekenhuis gebracht te worden, waar hij grotere kansen op ontsnapping meende te zien. Maar hij werd naar het ziekenhuis in het kamp Vught getransporteerd, waaruit bevrijding noch ontsnapping mogelijk was en waar hij in September '44 werd gefusilleerd.

Soms kon iemand door zijn tegenwoordigheid van geest op het laatste ogenblik een arrestatie voorkomen. Op een Zaterdagochtend, toen het distributiekantoor te Coevorden voor het publiek gesloten was, vond opeens een inval van een horde landwachters plaats. Ze drongen door tot de leider en vertelden hem niet al te vriendelijk, dat het nu maar eens uit moest zijn met het afgeven van bonkaarten. Door „stomme” vragen demonstreerde de directeur, dat hij er niets van begreep, totdat men hem eindelijk ronduit vertelde, dat op zijn kantoor bonkaarten werden verstrekt aan onderduikers. Hij reageerde hierop zeer verontwaardigd. De landwachter greep toen naar zijn binnenzak en haalde een stamkaart te voorschijn, in de afgelopen nacht buitgemaakt bij de ouders van een onderduiker. De leider hield een ingewikkelde technische beschouwing, die hierop neerkwam, dat het onmogelijk was bonkaarten af te geven, zonder dat dit te zien was aan een bepaalde afkruising, „codering”, van de stamkaart. Aan het eind van zijn verklaring duizelde het de landwachter. Als klap op de vuurpijl kwam het verzoek om nu even op de stamkaart te kijken of deze was afgekruist. Natuurlijk was dit niet het geval, waarop de landwachter verbluft toe moest geven, dat de distributiedienst inderdaad niet schuldig kon zijn en met zijn kameraden vertrok, zijn dank uitsprekend voor de gegeven toelichting.

Wel in bijna iedere gemeente van ons land is het voorgekomen, dat een goede schuilplaats illegale werkers of onderduikers bij een huiszoeking bewaarde voor arrestatie. We geven daarvan één voorbeeld en dat uitvoerig, omdat het tevens een goed beeld geeft van de wijze, waarop meestal bij een huiszoeking werd opgetreden.

Een der belangrijkste onder de contacten der LO te Haarlem was de zgn. BJ-groep in de Barteljorisstraat. Het gezin bestond uit een 84-jarige „Opa” (Casper ten Boom †) en zijn twee dochters. Althans zo was de vooroorlogse toestand. Spoedig na de capitulatie breidde het gezin zich wonderbaarlijk snel uit. Er kwam niet één onderduiker, of zelfs twee of drie, neen er kwamen zes, zeven en tenslotte twaalf onderduikers onderdak: joden en jonge kerels, die gevaar liepen gegrepen te worden. En de verzorging was zo, dat het huis spoedig de naam kreeg van „het onderduikersparadijs”. En dikwijls vond men er de room der illegaliteit tezamen.

Het gezin was echter wat roekeloos door de overtuiging, dat engelen het huis beschermden. Op 28 Februari '44 kwam de klap. Het was op een Maandagmiddag. In de grote woonkamer op de eerste verdieping, de zgn. zaal, zaten verschillende medewerkers rustig te praten over allerlei problemen, toen plotseling de deur open werd gegooid en het alarm klonk: „Maak, dat je wegkomt! Politie beneden!”

Haastig werden de sporen van illegale werkzaamheden van de tafel gegrist, waarna enkelen de trap opvlogen. Op dat moment bevonden zich, naast het aantal mensen in de „zaal”, ook nog in huis enige bezoekers, die de op iedere Maandagmiddag gehouden bidstond bij hadden gewoond en die overigens nergens iets mede te maken hadden, plus vier Joodse onderduikers.

Op 17 April '45 vond een overval plaats op het hoofdkwartier van de KP-Amsterdam aan de Leidsegracht 36. De overvalwagen staat voor en de gevangenen worden juist ingeladen.

Nu waren er drieschuilplaatsen in huis, die alle drie op hun bruikbaarheid waren gekeurd door de politie. Eén ging door voor onvindbaar, terwijl twee andere als matig waren opgegeven. De goede schuilplaats (de zgn. engelenbak) was gebouwd op een slaapkamer en besloeg een hele muur. De lengte was plm. 2 meter, de breedte ongeveer 70 cm, terwijl de hoogte $2\frac{1}{2}$ à 3 meter was. De ingang was in een daarvoor staande kleerkast en werd afgesloten door een zwaar valluik. Door middel van een luchtkoker was er ventilatie in deze ruimte. Juist op tijd konden zes personen zich hierin verbergen. Het waren: tante Mary en tante Martha (twee Jodinnen), Eussi en Ronni (twee Joden), Hans en Arnold. Het luik was nog maar net dicht, toen haastige voetstappen en schreeuwstemmen de aankomst van de overvallers meldden op de

slaapkamer, waar Corry, een dochter des huizes, zwaar ziek te bed lag. De heren gingen op schandalige wijze te keer tegen haar en haalden haar zonder meer uit bed. Na de kamer nog even vluchtig onderzocht te hebben, trokken ze weer af, Corry meenemend. Beneden werd volgens de geëigende methoden voortgewerkt. Waarschijnlijk was er verraad in het spel geweest, want direct na binnenkomst werd de klok van de schoorsteenmantel nauwkeurig onderzocht. Het afneembare bovenstuk ging er af en een aantal voor onderduikers bestemde PB's lag voor het grijpen. Daarmede was voldoende bewijs geleverd en de invallers wisten, dat ze zich met deze bewijzen in handen alles rustig konden permitteren en ze deden dit dan ook. Op de grofste wijze gingen ze te keer. Een tegel in de schouw, met opschrift: Toch blijft Jezus overwinnen, werd demonstratief in stukken geslagen. Opa lachte medelijdend om deze dwaasheid. Toch blijft Jezus overwinnaar,

jullie streken ten spijt. Intussen ging men door en werd de hele zaak overhoop gehaald. Dan wordt er drie keer gebeld . . . —, . . . —, . . . —, het V-teken. Argeloos komt een der medewerkers even een bezoek brengen. Als de deur open gaat, is het te laat en zit hij in de val. Een ogenblik later gaat de telefoon. Smit, een SD-agent, neemt de hoorn af. Hij ruikt een nieuwe prooi. De telefoon is immers officieel afgesloten, er moet dus iets niet in de haak zijn met dit gesprek. Op zijn vriendelijk: „Hallo”, antwoordt een meisjesstem: „U spreekt met Bep, is Arnold daar?” Aha, Smit kent die stem. Dat is Bep, de zuster van Arnold. Hij heeft haar al eens in verhoor gehad. Die hoort er nog net bij.

„Nee, Arnold is niet hier, maar Bep, kun je niet even naar hier komen?”

Hij krijgt al geen antwoord meer. Bep heeft de stem herkend van de schoft, die haar in September '43 al eens in verhoor heeft genomen en die nu nog eens probeert haar te pakken te nemen. Ze weet al genoeg, het is weer eens mis. Smit heeft geen succes met zijn telefoon-tje, maar des te meer met het code-belletje. Voor de bezoekers stond het sein nl. op veilig. Opa, die een klokkenzaak dreef, had voor het winkelraam altijd een reclameplaat van „Alpina” hangen. Zolang die plaat goed hing, was alles veilig. Hing deze omgekeerd, dan was er onraad. De plaat hing nog steeds goed, dus veilig. En de slachtoffers belden maar: . . . —, . . . —, . . . —. Daar moest een eind aan komen, hoe dan ook. Op een gegeven moment zag Corry haar kans schoon, haalde de plaat weg en gooide deze op de grond, één der agenten liep er per ongeluk overheen en de plaat lag in stukken. Helaas viel het één der Duitsers op, die direct begreep, wat er aan de hand was. Hij liet de plaat lijmen en even later hing ze er weer, met de bekende gevolgen. Met goed 20 arrestanten, welk getal later nog aangroeide tot 28, dank zij het sein „veilig”, werd de tocht naar het politiebureau ondernomen. Ook de 84-jarige Opa, die zeer hulpbehoevend was, moest mee. „Dat kon je wel eens de kop kosten, Vader, en dat voor die smerige Joden,” werd hem toegevoegd. Fier antwoordde Opa: „Ik zou het mij tot een grote eer rekenen, voor Gods volk te mogen sterven”. En hij is gestorven voor Gods volk.

Een paar weken later bezweek hij te Loosduinen, na een korte gevangenschap te Scheveningen, waar ook zijn twee dochters en de overige arrestanten waren heengebracht.

Hoe verliep het echter met de onderduikers in de engelenbak? Natuurlijk hadden zij alles gehoord: de belletjes, het doorzoeken van het huis en eindelijk de aftocht van de gehele troep. Bewaking bleef er echter achter en de grootst mogelijke stilte diende in acht te worden genomen. Dit ging wel even goed, maar elk gerucht was toch niet te vermijden. Men moest wel eens gaan verzitten (om de beurt konden er vier zitten en twee staan), Ronni had last van hoesten, welk geluid zo goed mogelijk werd gesmoord in een deken, welke in de schuilplaats op de matras lag. De matras diende eveneens als geluidsdemper. Dikwijls scheen het alsof de bewaking juist na zo'n niet helemaal te vermijden gerucht naar boven kwam. In angstige spanning wachtte men dan, met de ruggen tegen de muur, om eventueel geklop niet hol te doen klinken. Het werd donker en de nacht viel in. De klok op de Grote Markt sloeg tergend langzaam de uren weg, tien uur, elf uur . . . De honger begon te knagen, maar er was weinig voedsel; één pak „sanofite”. Te drinken was er niets. Twaalf uur, één uur . . . Slapen ging niet.

Om de twee uur bracht de aflossing van de wacht wat afwisseling. De meeste wachten gingen na hun installatie het huis eens rond op zoek naar wat van hun gading was. Op een gegeven ogenblik veroorzaakte een verplaatsing veel gerucht. Direct daarop kwamen twee man naar boven de kamer in. Alle muren werden beklopt, echter zonder resultaat. De kast, waarin de ingang van de schuilplaats was, werd eveneens onderzocht. Men vond niets verdachts. Toen begon men de planken vloer uit te breken. Dit was blijkbaar erg veel werk, want de heren oordeelden het al gauw nodig even te rusten om een sigaartje van Opa aan te steken. Verder zoeken werd daarna opgegeven.

Dinsdagmorgen. De toestand werd haast onhoudbaar. Met de honger ging het wel. Het scheen, alsof de maag steeds minder om voedsel ging vragen naar gelang de tijd verstreek. Maar dat zenuwslopende wachten, dat was erg. Bovendien werd de lucht bijna ondragelijk. In de hoek van de schuilplaats stond een koekblik, waarin men, indien zulks dringend noodzakelijk was, een grote boodschap deed. In dezelfde hoek had men het in stukken gescheurde laken en de deken neergelegd om te kunnen wateren, zonder gevaar van lekken. In verband met de beperkte ruimte moest om de beurt plaats genomen worden in de „stinkhoek”. Toen op een gegeven moment tot overmaat van ramp het koekblik werd omvergeworpen, was het helemaal niet meer om te harden. Op dat moment waren werkelijk alle voorwaarden aanwezig om iemand op korte termijn stapelgek te maken. Men was ten einde raad en besprak de kansen om uit te breken. De Joden waren in het huis en daaromheen goed op de hoogte en stippelden een plan uit. Als zwakke plek kwam daarin echter voor een sprong van $2\frac{1}{2}$ meter. Arnold verzette zich tegen dit plan. Er werd vast voor hen gewerkt, waarom zouden ze dan dit risico nemen? Een risico, dat ook gold voor de eventuele bevrijders, indien deze zouden komen als zij al weg waren. Het gelukte hem de gemoederen wat te kalmeren en nog even af te wachten. Hoe kritiek de toestand ook was en welke moeilijkheden zich ook voordeden, één ding wist de jood Eussi met grote zekerheid: waar het Oosten was. Telkens als hij bad, en hij deed het vele malen, wist hij zich altijd zo te wenden, dat zijn gezicht naar het Oosten was gekeerd. Toen ook de Dinsdag voorbijging zonder verandering, kwam men toch overeen een poging tot ontvluchten te wagen. Gewacht zou nog worden tot Woensdagavond en dan zou het gebeuren.

Het was Woensdagavond half vijf geworden. Iemand kwam de trap op, de kamer in, de kastdeur ging open en . . . : . . . —, . . . —, . . . —, het V-teken.

Verraad? Hulp? Dan een stem: „Arnold, geef antwoord.” Snel werd beraadslaagd. Antwoorden? Of zou het fout zijn? „Arnold geef antwoord, vlug!” Er op of er onder, en Arnold gaf antwoord. Het luik werd geopend en de gezichten van twee politiemannen kwamen te voorschijn. Schielijk deinsden ze echter terug voor de walgelijke lucht, welke naar buiten drong. Het was echter al voldoende, de gezichten waren bekend en vertrouwd, de bevrijding was nabij. Afgesproken werd, dat eerst Arnold en Hans via een dakraam zouden worden geloodst naar het daarnaast staande huis, waarvan de bewoners nog zouden worden ingelicht. In het donker zouden dan de Joden worden weggehaald. Alles moest zeer omzichtig gebeuren, daar beneden nog steeds verkeerde bewaking was. En zo gebeurde het. Arnold en Hans kwamen veilig via het naastliggende huis op straat en constateerden met voldoening, hoe diverse illegale vrienden in de nabijheid rondsletterden. In de straat stond een auto op hen te wachten, welke hen vlot naar huis bracht. 's Avonds toen het donker was, gelukte het ook de vier Joden te bevrijden. Deze werden door de twee politie-agenten via de gewone uitgang van het huis de straat op gebracht. Terwijl ze de benedengang doorliepen, moest een deur worden gepasseerd, waarachter enkele „verkeerde” bewakers vertoefden. Alles ging gelukkig goed. De twee politieagenten moesten enkele weken daarna onderduiken, daar op een of andere wijze hun hulp bij de bevrijding was uitgelekt.”

Een werkelijk verbluffend geval van ontsnapping is ook dat van een dokter, die men als gijzelaar wilde meenemen. Zijn vrouw stopte hem in een kinderbedje en deed hem een grote strik in zijn zwarte haar. Toen de Duitsers het plukje haar en de strik boven de dekens zagen, slopen ze op hun tenen de kamer weer uit.

Echter lang niet altijd was de illegale werker zo gelukkig, dat hij door zich te verbergen of door een snelle vlucht zich aan arrestatie wist te onttrekken. En voor de meesten bleek het moment, waarop men voor een gevangenneming stond, ondanks het feit, dat men deze

mogelijkheid reeds lang iedere dag onder ogen had moeten zien, een verschrikkelijke, ja zelfs verlamme ervaring. Er zijn voorbeelden van dappere strijders, die bij een onverwachte arrestatie volkomen de kluts kwijt schenen te zijn. Maar meestal duurde dat niet lang. En de eerste beslissing, die dan diende genomen te worden, was, of men zich de arrestatie zou laten welgevalen of zich zou verweren. Wie een wapen droeg, had dikwijls reeds tevoren het besluit genomen, liever te sterven dan zich te laten grijpen. In veel gevallen was dit een zeer verstandig besluit: viel men in handen van de vijand, dan stond het toch ook vast, dat de dood - eventueel pas na zware mishandelingen - het einde was. Wij gaven vroeger reeds een beschrijving van de heldhaftige strijd der gebroeders Gootjes. Zij zijn niet de enigen geweest, die hun leven tot het laatst toe verdedigd hebben.

Na de overval op het distributiekantoor te Coevorden, toen de deelnemers zich overhaast met de buit in allerlei richtingen verspreidden, werden twee KP'ers bij Nieuwlande ingehaald door een auto met vier achtervolgers, die hen sommeerden af te stappen. Eén der KP'ers wist dwars door het veld te ontvluchten, de andere verschanste zich achter een boom en leverde een vuurgevecht met de vijand, waarbij hij vol berekening zijn munitie zoveel mogelijk spaarde, tot die van de achtervolgers verschoten was. Toen wist hij ze tot een smadelijke aftocht te dwingen, laadde zijn zak met distributiebescheiden weer op de fiets en zette zijn tocht onder gejuich van het toestromende publiek voort.

Een huisgenote van Duitse Albert vertelt het volgende over de dag, waarop Vosje (Hendrik Veldhuis †) van Trouw gearresteerd werd:

„We zouden juist aan tafel gaan, we hadden een taart en stonden met zijn vieren om de tafel, Albert, Vosje, een juffrouw, die de huishouding deed, en ik. Vier mannen kwamen het hek binnen.

Albert zegt: „Henk (Vosje), daar is de SD.” Die lui zagen, dat we het in de gaten hadden en vliegen naar binnen. Henk verliest zijn tegenwoordigheid van geest. Iedereen wist, dat boven altijd een raam open stond. Sprong je daar uit, dan kwam je op een afgesloten terrein. Henk gaat naar de WC en Albert wil door de keuken wegkomen, maar wordt tegen gehouden door een SD'er. Hij wordt meegenomen naar de kamer. De ander gaat het huis doorzoeken en vindt Henk op de WC. Deze had reeds veel bezwarende papieren doen verdwijnen. De eerste SD'er is bezig met Albert en fouilleert hem. Plotseling vliegt Henk de SD'er aan, slaat hem de revolver uit de hand en rent weg. De andere vent ziet dat, bukt zich en schiet Henk in de rug. Deze slaat om de deur heen.

Twee leden van de LO- en KP-Limburg, Sjeng (Jan H. Coenen †) en Joeh (Willem J. Francotte †), werden na hun arrestatie zwaar mishandeld en daarna vermoord op de Cauberg bij Valkenburg. Nadat de Duitsers de lijken beroofd hadden, lieten zij ze daar langs de weg liggen. (Zie I, pag. 342 en 593.)

De twee SD'ers denken, dat hij nog lopen kan en vliegen hem na. Van dit ogenblik maakt Albert gebruik om naar boven te gaan en het raam uit te springen. Zo ontkomt hij. Henk wordt naar het St. Jans-ziekenhuis vervoerd; hij is zwaar gewond en denkt, dat hij wel zal sterven. Het aanbod, om hem door de KP te laten bevrijden, slaat hij af. 's Avonds wordt hij door de SD naar Vught gebracht, waar hij overlijdt . . .”

Er zou een hele reeks voorbeelden aan te halen zijn, dat na de arrestatie iedere kans op ontvluchting werd benut. Het vooruitzicht van verhoor en marteling, van cel en concentratiekamp deed soms alle gevaren gering achten en gaf de kracht tot prestaties, waartoe men in normale omstandigheden niet in staat zou zijn.

Enkele KP'ers uit de Achterhoek sprongen uit een rijdende auto, waarin de SD met hen op weg was naar Vught en wisten te ontkomen. Jongens, die nooit aan sport gedaan hadden, hebben hetzelfde kunststukje uitgehaald, hebben zich uit treinen laten vallen, zijn van een verdieping omlaag gesprongen, en dikwijls, wanneer meerderen gelijk vervoerd werden, heeft de een zich opgeofferd voor de ander.

Te Oosthem in Friesland werden zes onderduikers en illegale werkers gearresteerd. Zij werden lopend gebracht naar IJlst onder geleide van twee landwachters en drie man SD. Dicht bij IJlst verdwenen de SD'ers — zij hadden nog meer te doen — en lieten de arrestanten achter onder bewaking van twee landwachters. Onderweg toonde een der landwachters duidelijk zijn angst, toen hij herhaalde malen geruststellend verzekerde, dat zij dezelfde avond wel weer thuis zouden zijn. Onder de arrestanten werd de verzetsgeest echter wakker en zij spraken reeds af, welke ieder zou „nemen”. Daar het regende ging men achter het station, waar de zes slachtoffers tegen de muur moesten gaan zitten. Zij sloegen echter geen acht op dit bevel en één van hen stak een sigaret op. Zouden zij die twee landwachters ook een geven? Besloten werd om dit maar te doen. Hij kreeg de shagdoos aangeboden met de bedoeling, dat hij dan niet direct naar zijn sten kon grijpen. Hij verzocht echter om er maar een voor hem te draaien. Ook het likken liet hij aan de ander over . . . Ze stonden weer enige tijd te praten, toen opeens één van hen tot de aanval overging, terwijl hij „ja” riep. Onmiddellijk sprongen ook de anderen toe, drie man op elke landwachter. De een was vrij spoedig zijn geweer ontfutseld, maar hij schreeuwde luidkeels: „Help, moord!” Twee, driemaal schoot hij de karabijn af, maar zijn aanvaller had de loop vast, zodat het geen kwaad kon . . . . Toen hij hem daarop wilde liquideren, waarschuwde één der anderen en herinnerde aan de represailles. De andere landwachter, die groter en forser was, was niet zo gemakkelijk te bewerken, maar toen men hem een slag met de kolf had gegeven — waardoor de kolf afbrak — was hij gemakkelijker te hanteren . . . De zes mannen kwamen behouden weer thuis.

Maar slechts zelden kwamen dergelijke schone kansen, waarop iedere arrestant vurig hoopte, voor. Meestal zwaaide na zijn arrestatie de gevangenisdeur voor de gearresteerde illegale werker open, hij werd naar binnen geduwd en het sinistere geluid van de zware grendels en sloten verzekerde hem dat het met zijn vrijheid was gedaan. Voor het overgrote deel der illegale werkers was het de eerste maal, dat ze een gevangenis binnen kwamen; en het geluid van hun voetstappen in het holle gebouw, de merkwaardige gevangenslucht die zij opsnoeven, de ijzeren hekken en de vele gegrendelde deuren, het maakte alles een diepe, meestal deprimerende indruk op hen. Nochtans was hun geest meer dan ooit werkzaam. Zo scherp namen zij alles in zich op, dat ieder, die dat heeft beleefd — en het zijn er vele duizenden in den lande — zich nu, na jaren, nog zijn intreden in de gevangenis zal herinneren. Want het feit, dat hij door zijn arrestatie uit de strijd was genomen, betekende voor de illegale werker geen rust. Hier, binnen de gevangensmuren ging die strijd door. Ja, voor velen betekende het, dat ze nu voor de zwaarste taak van hun leven stonden: de bescherming van „het werk”, het dierbare, het heilige werk, door er in alle talen over

te zwijgen, wat meestal meteen de beste verdediging van hun leven betekende. In elk geval moest hij zwijgen tot zijn vrienden in veiligheid waren en als hij in de cel was gekomen, en de adembenemende ervaring, dat de celdeur dicht ging en dat hij alleen en opgesloten was, had verwerkt, was zijn eerste en enige bezorgdheid, zich te bezinnen op het verhoor. Hij kon meestal reeds berekenen, in welke richting het zou gaan. „Wat weten ze?” dat was de voornaamste vraag, die hem bezig hield. „Wat kunnen ze bewijzen?” Soms waren zij, die de arrestatie verrichtten, zo dom om de arrestant dan reeds zijn „misdaden” te verwijten en hij maakte daar meestal een dankbaar gebruik van, want als hij wist, waarvan hij beschuldigd zou worden, dan kon hij zijn verhaaltje bedenken en berekenen hoe hij zich schoon moest praten en de vijand er tussen moest nemen. Want zó werd dat beschouwd: de „leugen” tegenover de vijand werd volkomen geoorloofd geacht — zij werd immers alleen gebruikt om de waarheid en de gerechtigheid te dienen. Met een gebed in het hart zijn er onjuiste verklaringen afgelegd en valse eden gezworen. Mensen, die in het normale leven zich zouden schamen om de waarheid ook maar in het minst te verdraaien, hebben bij een verhoor zonder blikken of blozen de grootste „leugens” opgedist en hun geweten sprak hen vrij, omdat door hun list mensenlevens werden gered. Zij deden niet anders dan een duivelse macht bestrijden met haar eigen wapen. Ja, zo ver gingen sommigen, dat ze zich als pro-Duits voordeden en door de SD werden losgelaten, op voorwaarde, dat ze beloofden voor de Duitsers te gaan werken. Dat is het geval geweest met meer illegale werkers, dan men zou vermoeden en slechts in een deel der gevallen is het de SD gelukt om op deze wijze provocateurs in haar dienst te krijgen.

Vele listen zijn bij de verhoren toegepast. De een heeft zich doof gehouden, zodat elke vraag moest worden herhaald en hij tijd had om na te denken. De ander sprak alleen maar dialect en deed zich voor als een onnozel boertje, dat onmogelijk tot zulke daden, als waarvan hij beschuldigd werd in staat geweest kon zijn. Bep uit Haarlem wist haar ondervrager af te leiden, zodat het verhoor veranderde in een politiek debat. En een illegale werker uit Kampen wist de onontwikkelde luitenant van politie, die hem verhoorde, te overdonderen met zulke ingewikkelde zinnen en zoveel vreemde woorden, dat de man, die toch als „luitenant” niet kon laten blijken, dat hij van alles niets begreep, heel gewichtig zat te knikken en aan zijn beschuldiging niet meer toekwam. En zeer interessant is ook het geval van de illegale werker Bosman, die, toen zijn ondervrager zich even verwijderde, onder diens bureau doordook en een belangrijk dossier uit de lade ontvreemde, dat hij later in zijn cel deed verdwijnen.

Grappig en vermeldenswaard is de volgende geschiedenis:

Huib uit Bloemendaal werd medio '44 gepakt, doordat zijn adres opgegeven werd door een onderduiker, die gearresteerd was. Men vond bij hem een briefje, waarop een afspraak stond: Woensdagmiddag 4 uur op het station, met een krant in de hand. Eerst weigerde hij te vertellen, waar dat op sloeg. Uit de cel vandaan wist hij bericht te sturen, dat de onderduiker Woensdagmiddag niet moest komen. Tegenover de SD hing hij een omslachtig verhaal op, van een man, die hem in het verzet gehaald had en voor wie hij wel eens kleine boodschappen deed en die hem zo nu en dan sprak, na een schriftelijke afspraak; dit was er één van. Hij kende de man verder niet. De SD trok de bewuste Woensdagmiddag met twee auto's en Huib daarin naar het station. Het station werd onopvallend afgezet en de auto met Huib erin werd vlak bij de ingang geparkeerd. Er kwam natuurlijk niemand en hoewel ze toch maar iemand meenamen, die later weer losgelaten werd, begrepen ze na afloop de truc en het oponthoud voor negen SD'ers. Heen werd Huib met cigarettens gevraagd, terug zoals te begrijpen is met wat anders.

Dat het listig ontkennen of iets toegeven om af te leiden van de hoofdzaken, een prachtig succes kon opleveren, werd bewezen door de vrijlating van de KP'ers Bart en Frits, die onder

Op het Hofplein te Rotterdam fusilleerden de Duitsers 20 illegale werkers tegen de helling van een schuilkelder. Zij lieten de lijken liggen om de bevolking angst aan te jagen. Een KP'er maakte deze clandestiene foto.

zware verdenking werden gearresteerd. Toch wist men hoegenaamd niets. Omdat zij zagen aankomen, dat de situatie bij de verhoren steeds ingewikkelder zou worden, leidden zij de aandacht af door te bekennen, dat zij ondergedoken militairen waren. De SD was toen min of meer bevredigd, men had nu eindelijk iets concreets en na drie maanden gevangenschap werden de verdachten ontslagen, n.b. „om plaats te maken voor terroristen!” Minder goed verging het Harro van de PBS, die gepakt werd met een dikke enveloppe illegale papieren. Hij waagde een kans door te zeggen, dat hij ze gedurende het bombardement van het Bezuidenhout van een stervende ontving. Toen de enveloppe open ging, bleek echter dat enkele brieven later gedateerd waren. Toen Harro nog niets wilde loslaten, begonnen de SD'ers, waaronder de hardloper Osendarp, met mishandelingen. Tenslotte zetten ze hem naakt op een rood hete kachel, waarvan hij na korte tijd bewusteloos afviel, zijn achterwerk was verbrand tot in de derde graad.

Maar niet ieder was geschikt voor de tactiek van leugen en list. Ieder streed de strijd op zijn eigen wijze, overeenkomend met zijn karakter.

Naast de slimmen, de fantasierijken, die altijd hun praatje klaar hadden, die telkens weer een nieuwe waarschijnlijk klinkende uitvlucht konden bedenken, kwamen de stugge zwijgers voor, die niet veel meer zeiden dan ja of neen. En onafhankelijk van karakter en aanleg gold van velen, dat zij rust vonden in de belofte van de Heiland: „Wanneer gij overgeleverd zult worden om Mijnentwil” — en wat was het anders, wanneer men gearresteerd werd om zijn werk voor vervolgde medemensen — „zo zult gij niet bezorgd zijn hoe of wat gij spreken zult; want het zal u in die ure gegeven worden” . . . En velen hebben de waarheid van die belofte ondervonden op zulk een verrassende wijze, dat ze het hun leven lang niet meer vergeten zullen. Het is juist dit geloof geweest in Gods beloften, dit bewust-

zijn van Gods nabijheid, dat de illegale werker ondanks alle benauwing, alle dreiging en alle pressie, zo pal heeft doen staan voor de zaak, waarvoor hij streed. Dit geloof is veelal de oorzaak geweest, dat de ondervragers bij hun speuren en graven naar de waarheid telkens weer op een rots van onwankelbaarheid en zwijgzaamheid deed stoten. En het is voor deze nationaal socialistische heidenen zelf onbewust, misschien juist dit geloof geweest, wat hen bij de verhoren tot zulk een uitzinnige woede kon doen opzwepen, zodat zij soms tot de onmenselijkste martelingen in staat waren.

Het is geen wonder, dat sommige illegale werkers, de beestachtige verhoormethoden der Duitsers kennende, soms een poging gedaan hebben om daaraan door de dood te ontkomen. Remco (Reint A. Dijkema †) uit Groningen zocht tevergeefs de dood door met geboeide handen een landwachter neer te schieten. Op dezelfde plaats, het Scholtenshuis te Groningen, wist een andere illegale werker, nadat men hem twee dagen en twee nachten achtereen rechtop had laten staan, aan verdere marteling zich te onttrekken, door zich uit een raam van de bovenverdieping te werpen.

Wie ook maar iets afweet van wat een illegale werker bij een zgn. „verzwaard verhoor” te wachten stond en van zijn vrees, dat hij vroeg of laat zou moeten „praten”, zal deze daad kunnen begrijpen.

Het lust ons niet om over de beproevingen van een meer of minder scherp verhoor uit te weiden. Wij zien er het nut niet van in. Integendeel, wij zijn overtuigd, dat reeds al te veel door film en pers het grote publiek met dit gruwzame bedrijf vertrouwd is geraakt.

We mogen ons verwonderen, dat de menselijke geest in staat is gebleken om nog strijdvaardig te blijven in dergelijke grote beproevingen. Deze strijdvaardigheid, deze standvastigheid in het diepste lijden en soms tot in de dood, is wel het schoonste en verhevenste monument van geloof en vaderlandsliefde, dat door de illegale werker in de bezettingstijd is opgericht.

11. BEVRIJDINGEN EN ONTVLUCHTINGEN

Iedere goede vaderlander, die in de bezettingstijd heeft meegeleefd, herinnert zich nog, welk een voldoening hem vervulde, wanneer hem het sensationele bericht bereikte, dat illegale werkers die zich reeds in de macht van de vijand bevonden en meestal ten dode opgeschreven waren, toch nog weer aan hun beulen ontkomen waren door ontvluchting of door bevrijding met hulp van hun vrienden.

Veel meer dan het blote feit kwam ons meestal niet ter ore en daar men maar niet verzadigd kon raken aan het heerlijke nieuwtje, voegde ieder die het doorgaf, er enige bijzonderheden aan toe. Zo ontstonden de wild-west verhalen, die in verbazend korte tijd door het hele land de ronde deden en dikwijls de persoon, wie ze betroffen, zelf ter ore kwamen en wel zó totaal misvormd, dat hij er zijn eigen belevenissen nauwelijks meer in herkende.

Wij zullen in dit hoofdstuk uit de overvloed van materiaal dat te onzer beschikking staat, van de meest markante ontsnappingen en bevrijdingen een relaas geven en men zal daarbij opmerken, dat de werkelijkheid nuchterder, maar tevens romantischer is dan de stoutste fantasie. En het feit, dat deze daden gepresteerd zijn, niet door beroeps in- of uitbrekers of „terroristenbenden”, maar door doodgewone fatsoenlijke rustige burgers mensen „van gelijke bewegingen” als wij, geeft aan hun ervaringen een bijzondere glans.

De martelende onzekerheid van het wachten in de cel kon een gevangene ten dode toe benauwen en maakte hem vindingrijk. Zag hij een gelegenheid, die hem een straal van hoop gaf om daaraan te ontkomen, dan nam hij die met de moed der wanhoop waar. Wat was er verloren indien het mislukte? Meestal wist hij toch dat de dood hem wachtte. Liever sneuvelde hij bij een poging om de vrijheid te heroveren dan lijdelijk te wachten op het vuurpeloton.